

Vijftien jaar vlinderinven

Sinds 1997 wordt een vlinderroute gelopen in het natuurgebied de Leemputten bij Staverden. De vlinderroute ligt in het noordelijk deel van het gebied. Het natuurgebied is 33 hectare groot en in beheer bij de Gemeente Ermelo.

Tekst:
Harry Wouda
loopt al jaren een
monitoringroute

In het deel waar de vlinderroute loopt, komt leem aan de oppervlakte. Tot ver in de vorige eeuw werd leem gewonnen voor menselijk gebruik. Het werd uitgegraven waardoor verspreid over het terrein (leem)putten ontstonden die zich met water vulden. Bij het winnen, opslaan en transporteren van leem werd onbedoeld ook gemorst. Ook bleef wel wat leem achter op de opslagplaatsen. Hierdoor ontstond een afwisselende bodemsituatie, variërend van basisch tot neutraal tot zwak zuur. Deze combinatie bleek een ideale voedingsbodem te zijn voor een bijzondere vegetatie, waardoor het gebied grote bekendheid verwierf onder floristen.

Het zuidelijk deel van de Leemputten is heel anders van karakter en bestaat hoofdzakelijk uit zure bodem. Kenmerkend voor dit deel van het natuurgebied zijn de vennen, greppels en laagtes. De vegetatie bestaat voor het grootste deel uit struikheide en dopheide. Opvallend is een groot veld met beenbreek dat doorloopt tot in het aangrenzende gebied met de naam Verbrande bos. Hier en daar komen plekken voor met witte en bruine snavelbies, ronde en kleine zonnedauw en moeraswolfsklauw. In het zuidelijk deel bevindt zich ook het Voormalig Cultuur Graslandje, een opmerkelijk stukje grond dat 0,5 ha groot is en inmiddels alweer jaren uit de productie is. Hier domineren grassen en vindt voortgaande verschraling plaats. Het Verbrande bos grenst aan de Leemputten en vormt hiermee ook

een ecologische eenheid. Dit gebied maakt deel uit van het landgoed Staverden en heeft ook een bijzondere vegetatie. Het is rijk aan libellen, maar van minder belang voor dagvlinders.

Naast de zeldzame planten profiteren ook andere groepen organismen van de bijzondere bodemgesteldheid van het terrein. Zo komen in het gebied bijzondere paddenstoelen voor, worden veel soorten libellen waargenomen, werden zeldzame zweefvliegen ontdekt en is het gebied redelijk rijk aan reptielen en amfibieën. Deze natuurlijke rijkdom was in 1974 aanleiding voor het toenmalige ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, om de Leemputten de status van beschermd natuurmonument conform de natuurbeschermingswet te geven. Als gevolg van dit besluit werd het gebied gesloten voor publiek.

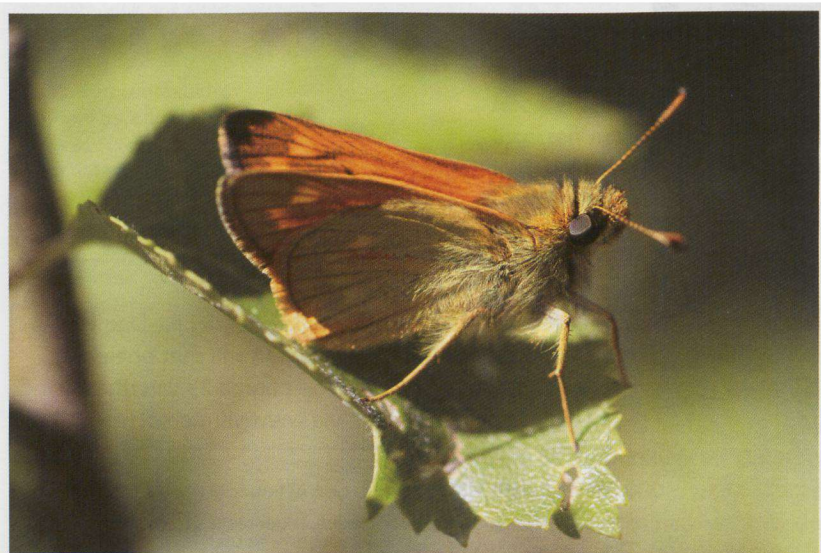
Inmiddels inventariseren we in dit gebied nu zestien jaar en hebben we hier twee algemene libellenroutes, twee soortgerichte libellenroutes, een dagvlinderroute, een paddenstoelenroute en een broedvogelroute. Verder werd meegewerkt aan het landelijk project 'zweefvliegen inventariseren' en worden de reptielenplaten regelmatig gecontroleerd op voorkomen van hazelworm en levendbarende hagedis. Van al deze inventarisaties wordt jaarlijks een verslag gemaakt dat wordt besproken met de beheerders van beide gebieden, de gemeente Ermelo en het Geldersch Landschap. Dit artikel is een samenvatting van het rapport over 2011 (3) en behandelt de dagvlinders.

Vijftien jaar inventariseren samengevat

In de afgelopen 15 jaar werden dertig soorten dagvlinders in de Leemputten gezien. Van deze groep kan vrijwel zeker worden aangenomen dat negen soorten een vaste populatie in het gebied hebben; zeven soorten hebben hier vermoedelijk een populatie en bij de overige dertien soorten gaat het om trekkers of incidentele zwervers (zie tabel 1). Op een totaal van dertig vlindersoorten werden 29 soorten waargenomen op de vlinderroute. Uit dit gegeven kan worden geconcludeerd dat de vlinderroute een representatieve weergave geeft van de hier voorkomende vlinders. De meeste soorten die een vaste of vermoedelijke populatie in de Leemputten hebben, worden jaarlijks slechts in kleine aantallen gezien (tabel 2). Het heideblauwtje, bruin zandoogje, klein gaderd witje, groot dikkopje en gentiaanblauwtje vliegen wel in redelijke aantallen.

De algemene soorten

Van de algemene soorten met een vaste populatie wordt het zwartspruitdikkopje onregelmatig waargenomen op de vlinderroute (tabel 2). Een vaste

Harry Wouda

Het groot dikkopje in de Leemputten.

tarisatie in de Leemputten

populatie van deze vlinder bevindt zich in het zuidelijk deel van de Leemputten op het Voormalig Cultuur Graslandje. Op deze locatie nemen de aantallen door de jaren heen af. Daarmee loopt deze vlinder in de pas met de landelijke trend. Het klein geaderd witje en het klein koolwitje laten een fluctuerend patroon zien. Wel liggen de aantallen jaarlijks hoger ten opzichte van het eerste teljaar dat als uitgangspunt geldt (tabel 2). Ook de citroenvlinder wisselt erg sterk door de jaren heen. In 2011 had deze vlinder de hoogste aantallen, gemeten over een periode van 15 jaar. Het groot dikkopje en het bruin zandoogje blijven door de jaren heen op een stabiel niveau terwijl het groentje de laatste jaren in de lift zit.

Soorten als landkaartje, gehakkelde aurelia, kleine vos en dagpauwoog vliegen in zeer lage aantallen en daardoor is voor- of achteruitgang moeilijk aan te tonen. De waardplant van deze vlinders is brandnetel; deze plant komt alleen op enkele broeihopen voor. Verdere verruiging met brandnetel is voor de Leemputten ongewenst en dat betekent dat deze vlinders ook in de toekomst slechts een bescheiden rol zullen spelen in het gebied. Van de soorten die landelijk vooruitgaan, heeft het bont zandoogje zich vanaf 2003 in de Leemputten gevestigd. Het oranjetipje werd in de laatste drie jaar met een enkel patrouillerend mannetje gezien maar heeft (nog) geen vaste populatie in het gebied. De vlinders zijn afkomstig van een nabijgelegen weiland dat deel uitmaakt van het landgoed Staverden. Het hooibeestje tenslotte lijkt zich wel weer in het gebied te gaan vestigen.

Rode Lijst-soorten

Het heideblauwtje

Het heideblauwtje is de soort die met de grootste aantallen in de Leemputten vliegt. Tijdens de top van de vliegperiode worden op enig moment tussen de twee- tot vijfhonderd vlinders geteld. Een uitzonderlijk goed jaar beleefde deze vlinder in 2009. Toen werden bij het inventariseren in het gecombineerde gebied de Leemputten/ Verbrande bos 980 heideblauwtjes geteld. Daarmee is deze vlinder een absolute winnaar in dit gebied. Het is overigens bijzonder dat een Rode Lijst-soort (categorie kwetsbaar) de meest algemene vlinder is die hier voorkomt.

De aardbeivlinder

Naast deze winnaar is er ook een grote verliezer, namelijk de aardbeivlinder. Deze dagvlinder was destijds de aanleiding voor De Vlinderstichting om voor te stellen in dit gebied een route te gaan lopen. In de eerste twee teljaren werden van deze soort negen exemplaren geteld (tabel 2). Vanaf 1999 liepen de aantallen

Groentje in de Leemputten.

sterk terug en werd slechts één vlinder per jaar geteld. Nog eenmaal beleefde de aardbeivlinder een opleving in 2002 toen vier individuen werden geteld. In dat jaar werd het gebied ook door medewerkers van De Vlinderstichting bezocht en werd met de beheerder geëvalueerd en geconcludeerd dat: "hoewel het om een kleine en dus kwetsbare populatie gaat, het beheer voor de soort goed lijkt te voldoen. Ook de beschutte ligging is goed. Teveel opslag verwijderen, maar hier en daar wel bosschages toestaan". Na 2005 bleek het met deze vlinder in de Leemputten echter definitief te zijn gedaan. Ondanks gericht zoeken werden er geen aardbeivlinders meer gezien. Hier is geen plausibele verklaring voor te vinden. Door de jaren heen zijn de beheermaatregelen niet of nauwelijks veranderd. Aan het eind van het jaar wordt het grootste deel van het terrein gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd. Verspreid blijven kleine stukjes overstaan zodat soorten de mogelijkheid van een wijkplaats blijven houden. De waardplant tormentil kwam (en komt) veelvuldig voor op de vliegplaatsen. Een zeer kleine populatie is erg kwetsbaar en houdt moeilijk stand op een geïsoleerde vliegplaats.

Het gentiaanblauwtje

Een kritische vlinder die extra aandacht vraagt, is het gentiaanblauwtje. Na het eerste teljaar in 1997 bleek dat het aantal gentiaanblauwtjes zodanig boven het gemiddelde van een willekeurige route lag, dat De Vlinderstichting hierover zelfs navraag deed. In de jaren die hierop volgden werden nog hogere aantallen geteld wat zichtbaar wordt als we het eerste telseizoen op 100% stellen (N= 54). Dan blijkt dat tot 2003 de aantallen variëren tussen de 109% en 194 % ten opzichte van het eerste telseizoen.

In 2003 volgt een dip met 42,5 %, ten opzichte van de uitgangswaarde van het eerste teljaar. In de daaropvolgende jaren herstelt de populatie zich weer tot een voor de Leemputten normaal (hoog) niveau. In 2007 zakten de aantallen opnieuw sterk terug en dat lijkt in de jaren daarna structureel te zijn. Vanaf dat jaar schommelen de aantallen tussen de 35% en 83% ten opzichte van de uitgangswaarde (zie tabel 2). Deze achteruitgang werd al tijdens het veldwerk opgemerkt want het aantal gentiaanblauwtjes bleek in de toptijd van de vliegperiode een derde tot de helft lager uit te vallen dan voor het jaar 2007. Wat de oorzaak van de achteruitgang van het gentiaanblauwtje in de Leemputten is, is ons niet helder. Zoals al werd opgemerkt zijn de beheeractiviteiten in de Leemputten in de afgelopen 15 jaar niet opvallend veranderd. En de waardplant klokjesgentiaan komt nog altijd wijd verspreid en in grote aantallen in het natuurgebied voor. Ook elders buiten de route om vliegt het gentiaanblauwtje in de Leemputten onder meer in het middendeel van het terrein. In dit deel liggen de aantallen overigens wel beduidend lager dan op de route. Wellicht dat de waardmieren, waarvan de gentiaanblauwtjes afhankelijk zijn, de beperkende factor zijn. Een positieve ontwikkeling constateren we in het Verbrande bos. Hier werden dit jaar voor het eerst eitjes van het gentiaanblauwtje op de waardplant klokjesgentiaan gevonden. Migratie van de soort vanuit de Leemputten lijkt daarmee een feit. Uiteraard zullen we deze positieve ontwikkeling de komende jaren goed blijven volgen.

Bruine vuurvliinder

De bruine vuurvliinder werd in de periode 2003 t/m 2007 jaarlijks in zeer kleine aantallen waargenomen en dan met name op het Voormalig Cultuur Graslandje waar de waardplant schapenzuring voorkomt. Inmiddels wordt de bruine vuurvliinder hier niet meer

gezien. In de omgeving bevindt zich een redelijke populatie in het aangrenzende landgoed Staverden. Aangenomen wordt dat de bruine vuurvliinder zich van hieruit tijdelijk heeft verspreid.

Zwervers

De bosparemoervliinder werd twee keer in de Leemputten gezien waarvan één keer op de route. Beide waarnemingen vonden plaats in jaren dat de soort elders op de Veluwe met bovengemiddelde aantallen vloog op plaatsen die ons bekend zijn. Het is vrijwel zeker dat het om zwervers gaat, want van het aangrenzende landgoed Staverden is geen populatie van de bosparemoervliinder bekend. Ook elders, op het grondgebied van de gemeente Ermelo heeft deze vlinder geen populatie.

De kleine paremoervliinder en de keizersmantel werden beiden één keer waargenomen. Het gaat om zwervers want in de wijde omgeving zijn geen populaties van deze vlinders bekend.

Literatuur

1. Beheersvisie de Leemputten bij Staverden 1990-2000. A.G.A. Schelleken en H.A.M.T.M van Wezel. Adviesbureau voor Oecologie en Natuurbeheer rapport 90/1 Nijmegen, maart 1990.
2. Onderzoek vegetatie en fauna Staverden voor OBN 2001-2002. Leemputten van Staverden en Verbrande bos. P.H. Hoof & A.A.M. de Gooij, Natuurbalans-Limes Divergens BV.
3. Het rapport 2011 Leemputten bij Staverden, Verbrande bos landgoed Staverden, libellen, dagvlinders, paddenstoelen.
4. De dagvlinders van Nederland, verspreiding en bescherming. F. Bos, M. Bosveld, D. Groenendijk, C. van Swaay en I. Wijnhoff, De Vlinderstichting, 2006. Nederlandse Fauna 7, KNNV Uitgeverij.
5. Ecologische atlas van de dagvlinders van Noordwest-Europa, F.A. Bink. 1992 Schuyt & Co Uitgevers en importeurs bv, Haarlem.
6. Practisch natuurbeheer: Vlinders en libellen. Dick Groenendijk en Titia Wolterbeek. De Vlinderstichting/KNNV Uitgeverij.
7. Vlinders en libellen geteld, jaarverslag 2010. Rapport VS2011.004, De Vlinderstichting. C.A.M. van Swaay, T. Termaat en C.L. Plate.

Tabel 1: dagvlinders in de Leemputten in de periode 1997-2011

vaste populatie	vermoedelijke populatie	zwervers/trekkers
zwartsprietdikkopje	klein koolwitje	oranjetipje
groot dikkopje	kleine vuurvliinder	groot koolwitje
aardbeivliinder (verdwenen)	boomblauwtje	bruine vuurvliinder
citroenvliinder	hooibeestje	icarusblauwtje
klein geaderd witje	dagpauwoog	heivliinder
groentje	gehakkelde aurelia	argusvliinder
heideblauwtje	landkaartje	rouwmantel
gentiaanblauwtje		bosparemoer
bont zandoogje		keizersmantel
bruin zandoogje		kleine paremoervliinder
		gele luzernevliinder
		atalanta
		distelvlinder

Tabel 2: Vlinderoute Leemputten bij Staverden															
soort	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
aardbeivlinder	9	9	1	1	1	4	1	1	1	0	0	0	0	0	0
atalanta	3	0	4	1	1	2	7	1	2	25	6	12	18	7	2
bont zandoogje	0	0	0	0	0	0	1	1	2	6	6	4	1	7	6
boomblauwtje	0	3	1	2	1	1	0	2	6	6	3	3	2	4	4
bosparelmoervlinder	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
bruin zandoogje	10	26	81	167	118	73	43	47	41	48	23	66	81	109	87
bruine vuurvlinder	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0
citroenvlinder	2	9	7	3	5	3	6	9	1	6	2	0	4	10	17
dagpauwoog	10	7	4	11	1	4	6	4	2	2	3	4	4	5	3
distelvlinder	0	0	0	0	0	0	3	0	0	1	2	0	9	1	0
gehakelde aurelia	0	0	0	2	0	0	0	1	0	2	0	8	6	4	1
gele luzernevlinder	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
gentiaanblauwtje	54	63	59	79	91	105	23	49	52	69	20	29	19	45	30
groentje	12	4	6	2	2	3	2	3	4	1	6	10	10	19	26
groot dikkopje	25	54	84	39	19	45	19	39	38	51	53	49	55	57	42
groot koolwitje	0	3	7	0	3	0	2	0	5	3	1	1	2	3	1
heideblauwtje	195	157	185	311	348	306	174	204	58	103	75	141	262	242	166
heivlinder	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
hooibeestje	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	4	4	3	5
icarusblauwtje	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4	0	0	0	0	0
klein geaderd witje	32	32	53	41	28	49	155	32	27	77	58	46	71	57	85
klein koolwitje	3	3	4	9	17	6	18	3	5	10	13	5	6	12	8
kleine parelmoervlinder	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
kleine vos	2	2	0	0	1	0	2	2	2	1	0	1	0	1	4
kleine vuurvlinder	1	1	0	2	0	0	10	0	1	2	6	5	3	7	0
landkaartje	2	2	0	0	2	0	0	0	0	1	1	1	1	4	4
oranjetipje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	3
rouwmantel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
zwartsprietdikopje	2	4	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0

Harry Wouda

Eiafzet door vrouwtje van het gentiaanblauwtje op klokjesgentiaan in de Leemputten.